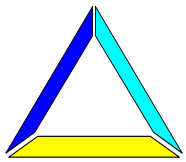
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ В УКРАЇНІ

НІМЕЦЬКА КОНСУЛЬТАТИВНА ГРУПА З ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

01034 Київ, вул. Рейтарська, 8/5-А, тел. (+38044) 228-6342, 228-6360, факс 228-6336
E-mail: institute@ier.kiev.ua, http://www.ier.kiev.ua

Q 15

Резервні вимоги та банківський сектор: пропозиція щодо зниження резервних вимог

Резюме

Діючи належним чином, фінансова система виступає в якості важливої рушійної сили, що впливає на накопичування капіталу, технологічні інновації та стійке економічне зростання. В Україні фінансове посередництво залишається досить нерозвинутим. Неефективність та високі витрати по наданню фінансових послуг можна простежити через великий спред між відсотковими ставками за кредитами та депозитами, який становив близько 17 процентних пунктів в 2001 році.

Не нехтуючи важливістю інших причин поганого функціонування фінансового посередництва, в цій роботі ми обговоримо одну із складових банківських витрат, а саме – резервні вимоги центрального банку і їх вплив на приватний сектор, особливо на комерційні банки. Ми стверджуємо, що, стикаючись із високими резервними вимогами і, як наслідок, спадаючими доходами, комерційні банки намагатимуться перекласти якомога більшу частину витрат на своїх клієнтів, розширюючи спред процентних ставок. Результатом високих резервних вимог буде нижча депозитна ставка, вища позикова ставка, зниження рівня фінансового посередництва і сукупних інвестицій, що зрештою може призвести до сповільнення темпів зростання ВВП.

Хоча в Україні резервні зобов'язання були двічі знижені протягом 2001 року, і з грудня зважене середнє значення резервів становить 11%, це все ще високий рівень. Оцінені витрати українських комерційних банків від дотримання резервних вимог становлять близько 1,5 грн. із кожних 100 грн. залучених депозитів; 1-2 відсоткових пункти в спреді відсоткових ставок можна віднести до наслідків впливу резервних вимог.

Зменшення резервних вимог могло б стати одним з факторів полегшення, створюючи сприятливі умови для розвитку банківського сектору і розширення кредитування реального сектору.

Ми пропонуємо прийняти програму зниження резервних вимог до рівня 5-6% протягом наступних 2-ох чи 3-ох років. Треба роз'яснити що ця програма не розуміє під собою розширення пропозиції грошей, а передбачає включення вивільненого капіталу в плани загальної стратегії емісії грошей.

1. Вступ

Однією з головних функцій фінансового сектора є ефективний розподіл фінансових ресурсів: залучення депозитів і надання кредитів в економіку (тут і далі – фінансове посередництво). Діючи належним чином, фінансова система виступає в якості важливої

рушійної сили, що впливає на накопичування капіталу, технологічні інновації та стійке економічне зростання. В Україні фінансове посередництво досить нерозвинуте: станом на кінець 2001 року відношення кредитів до ВВП оцінюється на рівні 12%, одному із самих низьких в країнах з перехідною економікою Центральної та Східної Європи. Неефективність та високі витрати по наданню фінансових послуг можна простежити через великий спред між відсотковими ставками за кредитами та депозитами, який становив близько 17 процентних пунктів в 2001 році.

Високі витрати банківського сектору в Україні з'являються як зі сторони попиту, так і зі сторони пропозиції: з одного боку, існує велика невпевненість щодо кредитоспроможності потенційних клієнтів банків – близько половини українських підприємств є збитковими; з другого боку, комерційні банки несуть суттєві витрати від неефективності операційної роботи, неадекватного законодавства, регулятивних витрат тощо.

Не нехтуючи важливістю інших причин поганого функціонування фінансового посередництва, в цій роботі ми обговоримо одну із складових банківських витрат зі сторони пропозиції, а саме – резервні вимоги центрального банку і їх вплив на приватний сектор, особливо на комерційні банки. Ми обговоримо використання цього інструмента в Україні, проаналізуємо його ефект на витрати та запропонуємо заходи, які можливо зможуть покращити ситуацію.

2. Резервні вимоги в Україні

Резервні вимоги в Україні було вперше впроваджено в 1989 році, ще за часів Радянського Союзу. Для цього Державний Банк УРСР видав указ про утворення Фонду регулювання кредитних ресурсів, відповідно до якого комерційні банки мали утримувати визначену суму залучених фондів на спеціальному рахунку. З часу заснування в 1991 році Національний Банк України почав використовувати норму резервних вимог для проведення грошово-кредитної політики, змінюючи її у відповідності до стану економіки (Таблиця 1).

Таблиця 1. Рівень резервних вимог в Україні в 1992 – 2001 роках, на кінець періоду, % від залучених коштів

Рік	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Рівень	13	25	15	15	15	15	16,5	17	15	6-14

Джерело: НБУ

При цьому, резервні вимоги розглядались як дуже важливий інструмент політики Національного Банку. Відтак, резервні вимоги інтенсивно використовувалися під час фінансових криз в 1997, 1998 і 1999 роках для утримання грошової маси під контролем і недопущення високої інфляції. В цьому процесі НБУ змінював декілька разів ключові риси резервних вимог: ставку резервування, тип зобов'язань, для яких вимагалось резервування, а також період задоволення вимог.

В 2001 році резервні вимоги в Україні були двічі змінені: починаючи з квітня вони були встановлені на рівні від 9 до 15 відсотків, а з грудня – від 6 до 14 відсотків, відрізняючись залежно від терміну і типу зобов'язань, а також валюти деномінації (див. Таблицю 2)[1]. Існуюча диференціація більше сприяє залученню довгострокових депозитів та депозитів, деномінованих в національній валюті.

[1] Для даного дослідження було б дуже корисно мати дані по обсягу обов'язкових резервів а також по результатам їх формування, але на даний момент ці дані були недоступними.

Таблиця 2. Ставки резервних вимог в Україні з грудня 2001 року, % залучених коштів

Джерело	Тип вкладу	Короткостроковий	Довгостроковий
Юридичні особи	Національна валюта	12	8
	Іноземна валюта	12	10
Фізичні особи	Національна валюта	10	6
	Іноземна валюта	12	10
Решта		14	

Джерело: НБУ

Зважене середнє резервне відношення з грудня 2001 року дорівнює 11% (13% з квітня по грудень 2001 року)[2].

Хоча резервні вимоги були зменшені, вони все ще залишаються на досить високому рівні: такі країни, як Канада, Великобританія, Швейцарія, Нова Зеландія встановлюють резервні вимоги на нульовому рівні; Європейський Центральний Банк встановлює їх на вельми низькому рівні – від 0% до 2% вкладів – та сплачує відсотки на суми резервних вимог за період утримання. Багато країн з перехідною економікою також почали знижувати резервні вимоги: так, Чеська Республіка досягнула рівня 2%, Польща та Угорщина встановили їх на рівні 4,5% та 6% відповідно, всі вони платять компенсацію по резервах. Всі країни Центральної та Східної Європи, спрямовані на членство у ЄС намагаються досягнути рівня ЄЦБ. Поточний рівень резервних вимог в різних країнах можна побачити в Таблиці 3.

Таблиця 3. Офіційні резервні вимоги, % від залучених коштів

Країна	Резервні вимоги	Компенсація
Країни ОЕСР		
Сполучені Штати Америки	2,0-10,0	ні
Канада	0,0	-
Японія	0,0	-
Великобританія	0,0	-
Європейський Союз	0,0-2,0	так
Країни Центральної та Східної Європи		
Чеська Республіка	2,0	так
Польща	4,5	так
Угорщина	6,0	так
Латвія	8,0	так
Болгарія	8,0	так
Естонія	13,0	так
Країни СНД		
Молдова	8,0	ні
Росія	7,0-10,0	ні
Україна	6,0-14,0	ні

Джерело: Центральні банки відповідних країн

3. Вплив резервних вимог на спред відсоткових ставок та банківську діяльність

Основними чинниками зменшення використання резервних вимог центральними банками стали розвиток більш ефективних інструментів грошово-кредитної політики, а також те, що резервні вимоги накладають значні витрати на банківський сектор, знижуючи його прибутки та рівень фінансового посередництва[3].

[2] Власні оцінки.

[3] Слід зауважити, що комерційні банки схильні добровільно тримати частку депозитів в центральному банку, використовуючи їх для розрахунків. Резервні вимоги, встановлені на вищому рівні ніж добровільний, будуть показувати надлишкові витрати банків.

Розглянемо випадок зростання норми резервних вимог. Тепер банкам необхідно утримувати більшу частку вкладів, на які їм треба сплачувати процент, у формі безприбуткових резервів. Враховуючи вищі витрати на залучення вкладів, прибутки банків почнуть зменшуватись, і одним з рішень для банків може бути зниження проценту за вкладами і збільшення ставки за кредитами, а відтак, розширення спреду процентних ставок. Внаслідок цього рішення, пропозиція депозитів зменшиться, оскільки вона безпосередньо залежить від процентної ставки. Фірми, зі свого боку, справлятимуть менший попит на позики, відповідно до функції попиту фірми на позики, яка обернено залежить від процентної ставки. Величина змін в обсягах вкладів і позик залежить від відповідних еластичностей.

В результаті зростання резервних вимог, ми матимемо вищу ставку за позиками, нижчу ставку за депозитами, вищі витрати для банківського сектору і менше посередництво в економіці.

Дивлячись глибше на подальший вплив резервних вимог на реальний сектор, ми можемо сказати, що втрати є набагато більшими: погіршення добробуту економічних агентів і гальмування посередництва в економіці справлять негативний вплив на інвестиції, технологічні інновації і в динаміці можуть стати перешкодою для стійкого зростання виробництва.

Стислий виклад процесу, описаного вище, можна подати наступним чином:

Рамка 1. Механізм трансмісії витрат від резервних зобов'язань.

$$\textit{Резервні вимоги} \uparrow \Rightarrow \textit{Вартість капіталу} \uparrow \Rightarrow \begin{matrix} \textit{Відсоткова ставка за кредитами} \uparrow \\ \textit{Відсоткова ставка за депозитами} \downarrow \end{matrix} \Rightarrow \textit{Спред} \uparrow \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \begin{matrix} \textit{Кредити} \downarrow \\ \textit{Депозити} \downarrow \end{matrix} \Rightarrow \textit{Фінансове посередництво} \downarrow \Rightarrow \textit{Довгостроковий розвиток} \downarrow$$

Дуже важливо мати кількісні оцінки витрат що виникають від резервних вимог та їх ефект на спред відсоткових ставок, але точні розрахунки здійснити важко і вони потребують додаткових досліджень, наприклад, визначення еластичності попиту на кредити з боку підприємств та пропозиції депозитів домогосподарствами, знання резервів, які банки тримають добровільно тощо. Не претендуючи на точність, в Рамці 2 ми надаємо приблизні оцінки витрат від резервних зобов'язань та відповідного збільшення спреду відсоткових ставок.

Рамка 2. Кількісні оцінки: яка частина спреду відсоткових ставок може бути пояснена резервними вимогами?

Витрати на одиницю.

Витрати від дотримання резервних вимог в Україні становлять 1,5 грн. із кожних 100 грн. залучених депозитів (враховуючи альтернативні витрати – не отриманий банками дохід від видачі в кредит коштів, що зарезервовані, – це підвищує витрати до 2,5 грн. із залучених 100 грн.) .

Загальні витрати.

Для загальної кількості депозитів, залучених банківською системою від домогосподарств та підприємств, витрати в 2001 році склали більш ніж 400 млн. грн..

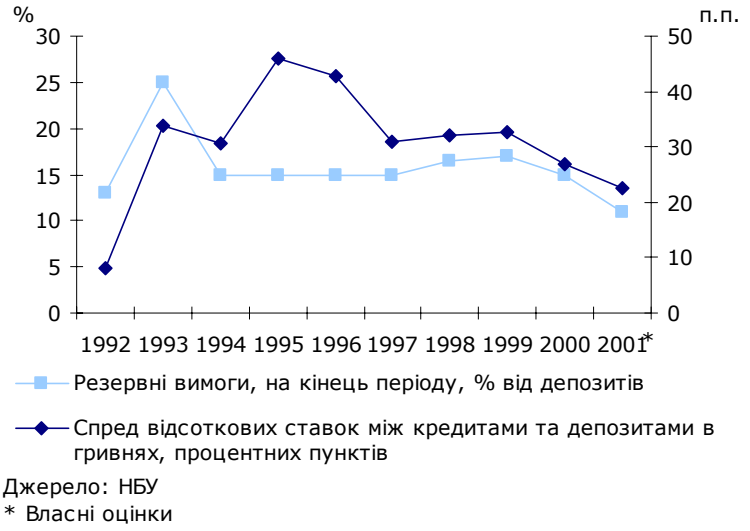
Яка частина спреду відсоткових ставок може бути пояснена резервними вимогами?

Дотримання резервних вимог на поточному рівні призводить до додаткового збільшення спреду відсоткових ставок на 1 - 2 процентних пункти.

4. Переваги від зниження резервних вимог

Хоча резервні вимоги були досить корисним інструментом для проведення грошово-кредитної політики протягом останнього десятиріччя, і хоча мала місце певна лібералізація, ставка резервних вимог в Україні досі залишається високою, що має негативний економічний ефект. Реформи резервних вимог повинні потенційно принести українській економіці наступні переваги:

Графік 1. Резервні вимоги та спред відсоткових ставок в Україні,1992-2001 роки

Джерело: НБУ
* Власні оцінки

Менший спред відсоткових ставок. Відповідно до нашого аналізу, зниження ставки обов'язкових резервів в Україні могло б означати зменшення витрат банківського сектора від регулювання і, як передбачають теорія та досвід інших країн, відповідне звуження спреду відсоткових ставок. Розвиток спреду відсоткових ставок та резервних вимог можна побачити на Графіку 1.

Розвиток фінансового посередництва. Більш сприятлива ціна на капітал буде розвивати фінансове посередництво: з одного боку, більша частка вільних коштів домогосподарств буде залучена до фінансової системи, з іншого боку, економічним агентам буде більш вигідно брати кредити. Фактично, у 2001 році, коли було проведено суттєві реформи резервних вимог, кредити українській економіці за весь рік зросли на 45%, вклади – на 91%, і, принаймні, частина цього вдосконалення у посередництві може бути віднесена до лібералізації резервних вимог[4].

Заохочування інвестицій і економічне зростання. Менший тиск на комерційні банки через дотримання резервних вимог і, отже, нижча ставка за кредитами не тільки призведе до зростання обсягу кредитів, але й покращить структуру розподілу запозичень. Як було сказано вище, обсяг кредитування в 2001 році виріс майже вдвічі і, хоча загальний рівень кредитів до ВВП є ще недостатнім, таке підвищення є більш ніж достатнім для одного року (інакше, зростає проблема поганого управління кредитами). Більш важливим є те, що нижчі витрати за кредитами зроблять їх більш привабливими для цілей довгострокового інвестування (які поки що складають менш ніж 5% всіх кредитів). Далі, такий розвиток загальних інвестицій призведе до створення необхідних передумов для стійкого економічного зростання.

Покращення внутрішнього конкурентного середовища. Більш того, зниження резервних вимог буде позитивним в аспекті зрівняння витрат комерційних банків з іншими фінансовими посередниками, які не підлягають регулюванню за допомогою резервних вимог. Це усунуло б деякі нечесні переваги "сірих кредиторів" і збільшило б приплив капіталу в офіційну економіку.

Поліпшення зовнішньої конкурентоспроможності. Крім того, українські комерційні банки стануть більш конкурентно спроможними по відношенню до зарубіжних фінансових ринків. Хоча це питання не є важливим на даний момент, значення його зростатиме по мірі того, як Україна буде інтегруватися в міжнародні фінансові ринки.

[4] Див. НБУ, "Основні тенденції розвитку грошово-кредитного ринку України в 2001 році".

Відповідність вимогам щодо Чистих Внутрішніх Активів. Зміни резервних зобов'язань не призводять до автоматичних змін позиції Чистих Внутрішніх Активів в балансі центрального банку, яка є одним із критеріїв оцінки для міжнародних фінансових організацій, зокрема, МВФ та його Програми Розширеного Фінансування. Беручи до уваги важливість накопичення валютних резервів та співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, пом'якшення монетарної політики через зменшення резервних вимог має певні переваги.

5. Запровадження пропозиції

Тепер, повертаючись до ідеї реформування резервних вимог в Україні, ми можемо перейти до питання, яким чином такі зміни існуючої системи можуть бути здійснені.

Однією можливістю зменшення витрат комерційних банків від резервних зобов'язань є виплата відсотків на суму утриманих резервів. Користуючись методологією ЄЦБ та приймаючи ставку рефінансування НБУ на рівні 12,5% як базу для відшкодування, виплата компенсації буде становити більше 300 млн. грн. на рік. Оскільки це рішення потребує чіткого виділення додаткових коштів для компенсацій, дуже ймовірно, що його буде адміністративно складно прийняти[5].

Інша можливість – зниження резервних вимог – є більш реалістичною, і нижче ми обговоримо механізм запровадження цієї пропозиції:

Поступове зниження. Передусім, слід зауважити, що стрімке зменшення резервних вимог не є бажаним для будь-якої економіки, оскільки: a) це створює нові гроші, що може призвести до високої інфляції, і b) Центральний Банк може не мати достатньо часу для пристосування грошово-кредитної політики до нових умов. Слідуючи такій логіці, центральні банки проводять політику поступового зниження резервних вимог, реалізовуючи її протягом декількох років[6]. Для перехідної економіки України питання поступовості є особливо важливим, оскільки через слабкий фінансовий сектор і відсутність у НБУ ефективних альтернативних інструментів різке зменшення резервів може спричинити розлад фінансових ринків і нестабільність валюти. Таким чином, цей процес повинен бути завбачливо розширений на середньостроковий період.

Плановий рівень. Друге питання стосується планового рівня реформ резервних вимог. Хоча встановлення резервів на низькому рівні могло б сприяти комерційним банкам, воно є небезпечним, оскільки НБУ зіткнеться із труднощами контролювання грошової маси; отже, знов-таки, для середньострокового періоду зменшення відношення резервів до вкладів нижче 5-6% є, скоріше за все, небажаним.

Створення грошей. Зменшення резервних вимог фактично створює в економіці нові вільні гроші. Враховуючи, що заплановане на 2002р. зростання грошової маси становить 7 млрд. грн.[7], суттєві зміни резервних вимог можуть поставити під питання стабільність національної валюти. Тому політика лібералізації резервних вимог повинна бути включена до загальної стратегії грошової емісії Національного Банку[8]. Звичайно, в цьому випадку зниження резервних вимог і, відтак, емісія грошей повинні означати, що центральний банк матиме менше можливостей для прямої грошової емісії, отже, доходи від сеньйоражу також зменшаться. Основний момент тут полягає в тому, що центральний

[5] Альтернативно, можна розглянути можливість утримання частки резервів в державних паперах, за якими комерційні банки отримували б відсотки.

[6] Так, Центральний Банк Канади уповноважив усунення резервних вимог за допомогою Банківського Акту в 1991р., тоді як сам процес тривав до середини 1994р. Інші країни, які також здійснювали реальні реформи резервних вимог, як наприклад Великобританія і Нова Зеландія, також проводили їх протягом кількох років. Всі країни-кандидати з Центральної та Східної Європи, які мають виконувати правила Європейської Системи Центральних Банків, приймають довгострокові плани зменшення резервних вимог.

[7] Див. НБУ, "Основні засади грошово-кредитної політики на 2002 р.".

[8] Більш того, слідуючи досвіду країн ЄС і деяких інших країн Центральної та Східної Європи, емісія довгострокових державних цінних паперів може нейтралізувати цей негативний ефект ліквідності.

банк повинен розглядати сеньйораж як менш пріоритетне питання, ніж фінансова стабільність та розвиток посередництва.

Розвиток інших монетарних інструментів. Вирішуючи зменшувати резервні вимоги, центральний банк має бути впевненим, що він зможе проводити грошово-кредитну політику в нових умовах і має в розпорядженні інші ефективні та надійні інструменти. Для України найбільше завдання в цьому аспекті полягає в розвитку операцій на відкритому ринку і відродженні ринку державних паперів[9].

Супутні заходи. За обставин сильно регульованих фінансових ринків і браку розвиненої законодавчої та інституціональної бази, комерційні банки можуть нагромадити значну ліквідність, але не зможуть (чи не захочуть) надавати надійні кредити реальному сектору. Відтак, центральний банк повинен не тільки полегшити становище комерційних банків через резервні вимоги, але також утворити сприятливі умови через ефективні механізми застави і банкрутства, закон про кредити тощо.

Ризик нестабільності процентної ставки є іншим важливим питанням, і Україна повинна сприяти розвиткові міжбанківського ринку: функціонуючи належним чином, він міг би допомогти запобігти нестабільності процентної ставки.

Останнім питанням є роль резервних вимог у захисті вкладів у випадку неплатоспроможності банків. Ця функція була важливою на ранніх стадіях впровадження резервних вимог, але потім її значення зменшилось, переважно через високі витрати для комерційних банків. Тепер цю функцію набагато більш успішно виконують спеціально створені фонди страхування вкладів. Таким чином, оскільки співвідношення резервів до вкладів зменшується, потреба в надійному фонді страхування вкладів в Україні стає більш нагальною.

Визначена в роботі швидкість змін і плановий рівень резервів повинні сприяти фінансовому посередництву і, в той же час, дозволять НБУ бути певним щодо проведення грошово-кредитної політики і контролю грошової маси.

Дуже важливе питання, яке ми хотіли б прояснити, полягає в тому, що, якщо центральний банк знижує резервні вимоги, це не означає, що він більше не буде в змозі використовувати цей інструмент. Головна ідея полягає в тому, що для контролювання грошової маси через резервні вимоги більш важливим є не їх абсолютний рівень, а відносні зміни. Тобто, якщо центральний банк вирішить вплинути на пропозицію грошей використовуючи резервні вимоги, він зробить це через зміну резервного відношення; при цьому первинний обсяг резервів грає другорядну, хоча все ще важливу роль.

Відповідальність за прийняття рішення щодо запровадження змін має бути виключно в руках НБУ з огляду на стан економіки; будь-яке політичне втручання буде непродуктивним.

6. Висновки

- Резервні вимоги, встановлені на високому рівні, збільшують витрати комерційних банків і, далі, інших економічних агентів. Ми стверджуємо, що комерційні банки намагатимуться перекласти витрати від дотримання резервних вимог на своїх клієнтів, збільшуючи спред відсоткових ставок. Це призведе до нижчого рівня фінансового посередництва і врешті-решт може мати негативний вплив на довгострокове зростання.

[9] Дивіться з цього питання роботу О 15 Німецької Консультативної Групи

- Хоча в Україні резервні зобов'язання були двічі знижені протягом 2001 року, і з грудня зважене середнє значення резервів становить 11%, це все ще високий рівень. Оцінені витрати українських комерційних банків від дотримання резервних вимог становлять близько 1,5 грн. із кожних 100 грн. залучених депозитів; 1-2 відсоткових пункти в спреді відсоткових ставок можна віднести до наслідків впливу резервних вимог.
- Зменшення резервних вимог могло б стати одним з факторів полегшення, створюючи сприятливі умови для розвитку банківського сектору і розширення кредитування реального сектору.
- Відповідно до нашого аналізу, реформи резервних вимог можуть бути проведені без створення тиску на цінову стабільність або компрометування здатності НБУ до проведення грошово-кредитної політики. Ми пропонуємо прийняти програму поступового зменшення резервних вимог у середньому до 5-6% протягом наступних 2-ох або 3-ох років.

І. Є., Р. Д.; рецензент: Ф. В.

Київ, січень 2002 р.